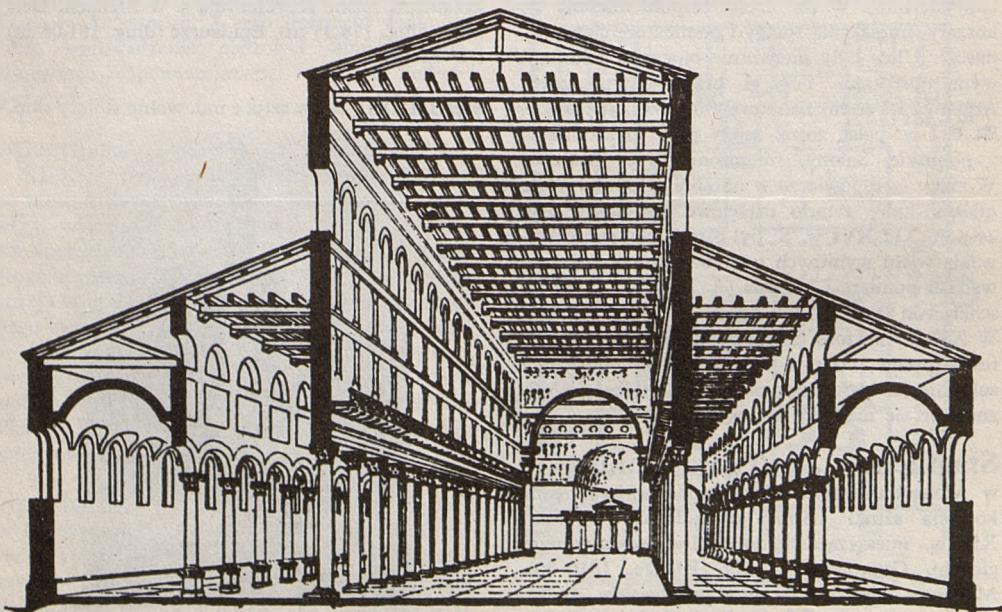

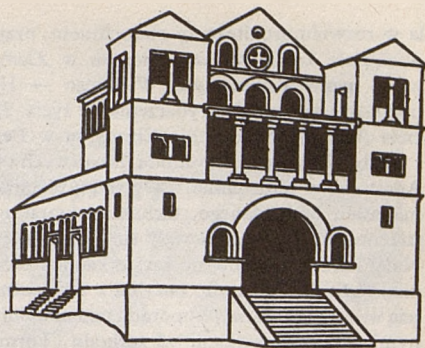
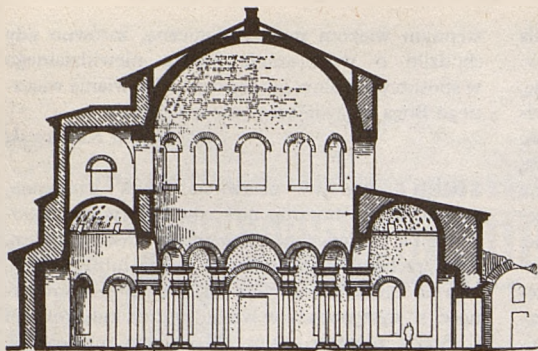
Originalveröffentlichung in: Gogut, Anna ; Hartwig, Grażyna ; Dulewicz, Andrzej (Hrsgg.): *Encyklopedia sztuki starożytnej. Europa, Azja, Afryka, Ameryka*, Warszawa 1974, S. 424-426
 Online-Veröffentlichung auf ART-Dok (2023),
 DOI: <https://doi.org/10.11588/artdok.00008170>

podziału cesarstwa na wsch. i zach. (395); 3. od końca IV w. do schyłku starożytności i wystąpienia islamu. Na okres pierwszy przypadają początki malarstwa katakumbowego i rzeźby figuralnej, przy braku zabytków architektury o charakterze monumentalnym; w okresie drugim powstała pierwsza chrześc. sztuka państwowa na wzór sztuki pogańskiej; okres trzeci przyniósł właściwy rozkwit sz.s. na Zachodzie, podczas gdy we wsch. części basenu Morza Śródziemnego rolę jej przejęła sztuka wczesnobizant. Odmienne niż dawniej sądzono, sz.s. nie nastąpiła po sztuce antycznej, ani jej nie zastąpiła, ale stanowiła tylko jej stopniowo się usamodzielniające odgałęzienie, jak wcześniej sztuka buddyjska Gandhary (od II w. p.n.e.), czy żydowska sztuka okresu Sewerów (synagoga w Dura Europos w Mezopotamii). Ukształtowana w ramach sztuki późnoantycznej — hellenistycznej i rzym., przejęła jej osiągnięcia w zakresie materiału, techniki, stylu i funkcji, obdarzając stare formy i tematy nowymi treściami, a także tworząc nowe. Po upadku cesarstwa zach. (476) odrębny wkład w zasób jej form i motywów wniosły ludy zach. i środk. Europy. Uniwersalistyczna, zgodnie z typem rzym. cywilizacji, sz.s. różnicowała się w zależności od struktury społecznej ludności i miejscowej sztuki pogańskiej. W zakresie myśli estetycznej zrazu nawiązywała do ideałów antycznych, klasycznych i hellenistycznych, stopniowo wypracowując własny stosunek do piękna, lecz od początku stawiała sobie cele czysto dydaktyczne. Rozwój sz.s. przebie-

starochrześcijańska sztuka, wczesnochrześcijańska sztuka, twórczość artyst. na polu architektury, rzeźby, malarstwa i rzemiosła, uprawiana od przełomu II i III w. do VII w. na obszarach odpowiadających imperium rzym., w ramach trzech okresów: 1. do edyktu mediolańskiego (313), który przyniósł chrześcijaństwu równouprawnienie z innymi kultami religijnymi; 2. od pocz. IV w. do

starochrześcijańska sztuka, przekrój Bazyliki św. Piotra w Rzymie, próba rekonstrukcji

starochrześcijańska sztuka: (z lewej) przekrój kościoła Sta Costanza w Rzymie; (z prawej) fasada bazyliki w Deir Turmanin (Syria), próba rekonstrukcji

gał w ramach ogólnych przekształceń sztuki antycznej klasycznej, o rysach realistycznych, w antyklasyczną o charakterze koncepcyjnym (pojęciowym), przy nawrotach do stylu klasycznego (ok. 400). Nową postawę ideową charakteryzował spirytualizm, a środki jej artyst. wyrazu obejmowały: płaskość, frontalizm, stosowanie perspektywy ideowej (m.in. tzw. odwróconej) i akcentowanie szeroko otwartych oczu. Na sz.s. składa się z jednej strony sztuka katakumbowa, z drugiej zaś młodsza od niej sztuka kościelna, przy czym przez pewien czas obie rozwijały się równolegle. Sztuka katakumbowa, której najdojrzalsze realizacje przypadają dopiero na w. IV, w ośrodkach prowincjonalnych (Aleksandria, Antiochia, Kartagina), gdzie służyła potrzebom warstw niższych, miała wiele cech na pół ludowych; natomiast w samym Rzymie charakteryzował ją niekiedy bardzo wysoki poziom artyst., odpowiadający możliwościom i gustom warstw wyższych. Zmarłych grzebano pod ziemią na rozległych cmentarzyskach (→ katakumby), składających się z obszernych komór grobowych (cubicula), połączonych między sobą siecią korytarzy, bądź w wąskich prostokątnych wnękach (loculi), zakrywanych tabliczkami, na których ryto czasami inskrypcje, bądź też w większych wgłębieniach zamkniętych od góry łukiem odcinkowym (arcosolia), w wypadku zaś osób zamożnych i wybitniejszych członków gminy w rzeźbionych sarkofagach z marmuru. Wnętrza komór zdobiły iluzjonistyczne malowidła w technice fresku, rozmieszczane na ścianach i sklepieniach zgodnie z zasadami podziału tektonicznego. Tematy obejmowały przedstawienia Chrystusa i Marii, sceny zaczerpnięte ze *Starego* i *Nowego Testamentu*, apostołów, orantów, podobizny zmarłych, symbole eucharystyczne oraz świeckie tematy i motywy dekoracyjne odnoszące się do pojęć o śmierci i zmartwychwstaniu. Najznakomitszych przykładów dostarczają katakumby: pod Bazyliką św. Piotra (mozaika z wyobrażeniem Chrystusa jako Sol Iustitiae), św. Domitylli, św. Piotra i Marcelli-

na, św. Pryscylli (z dwoma najstarszymi przedstawieniami Matki Boskiej z Dzieciątkiem) i Coemeterium Maius. W w. IV w Rzymie i Neapolu pojawiły się sceny z życia męczenników. Sarkofagi miały tradycyjny kształt skrzyń: bez podziału, niszowych, kolumnowych, niekiedy o dwóch kondygnacjach (sarkofag Iuniusa Bassusa, 359, Rzym). Gł. ośrodki ich produkcji na Zachodzie znajdowały się w Rzymie, Galii (Marsylia, Nimes, Narbonne), Hiszpanii i Afryce Pn. Boki sarkofagów zdobiły przedstawienia bukoliczne (Dobry Pasterz), muzyczne (Orfeusz), myśliwskie (aluzja do Chrystusa łowcy dusz), historyczne (dzieje Jonasza), reprezentacyjne (traditio legis) lub symbole zbawienia (ryba, gołąb, paw, kotwica), a nie rzadko też portret zmarłego (imago clipeata). Dekorację rzeźbiarską odkuwano w technice reliefu wypukłego, przy użyciu świda szybkoobrotowego, w stylu światłocieniowym. Sztuka służąca liturgii kościelnej rozwijała się pod opieką dworu i państwa (Rzym, Trewir, Konstantynopol, Antiochia), kształtując wizję artyst. majestatu boskiego na obraz i podobieństwo majestatu władcy. Triumfalne elementy zwycięskiego chrześcijaństwa najwcześniej znalazły stosowny wyraz w monumentalnej architekturze sakralnej, realizującej ideę Bożego Miasta. W 2 ćwierci IV w., w nawiązaniu do domu rzym., bazylik foralnych i auli cesarskiej, powstał typ chrześc. bazyliki na rzucie krzyża w kształcie litery T (crux commissa). Była to budowla orientowana, złożona z trój- lub pięcionawowego korpusu, o nawie gł. wyższej i szerszej od naw bocznych, oraz jednonawowego transeptu z półkolistą apsydą przesklepioną konchowo, poprzedzona od zachodu prostokątnym narteksem i kwadratowym atrium. Bazyliki dzieli się na biskupie, przeznaczone dla celów gminy (bazylika pierwotnie Salwatora, później św. Jana na Lateranie) i cmentarne, poświęcone kultowi męczenników (bazyliki św. Piotra i S. Paolo fuori le mura w Rzymie). W obu składano Bogu ofiarę eucharystyczną i głoszono wier- nym naukę. Ze względów historycznych ważna ro-

la w rozwoju architektury starochrześc. przypadła w udziale kościołom wzniesionym w Ziemi Św. przez matkę Konstantyna Wielkiego — Helenę, upamiętniającym gł. wydarzenia z życia Zbawiciela (bazyliki Narodzenia Chrystusa w Betlejem i Grobu Pańskiego z rotundą Zmartwychwstania, Anastasis, w Jerozolimie). W wyniku różnicowania materiału budowlanego, techniki i kształtu przestrzennego rychło zarysowały się odmiany lokalne. Na Wschodzie stosowano często kamień i sklepienia. W Syrii wznoszono bazyliki z trójdzielną częścią wsch. (pastoforia), emporami nad nawami bocznymi i dwiema wieżami od zachodu (Turmanin). W Mezopotamii kościoły bywały często szersze niż dłuższe. W Afryce Pn. pojawiły się dwie apsydy: jedna od wschodu, druga od zachodu. Wśród budowli sakralnych, obok bazylik, ważne miejsce zajmowały budowle centralne, z reguły kopułowe: martyria (S. Lorenzo w Mediolanie), mauzolea, wznoszone na wzór antycznych heroonów (Konstantyny czyli S. Costanza w Rzymie; Konstansa I w Centecelles w Hiszpanii; Galli Placydii w Rawennie), baptysteria (S. Giovanni in Laterano) i liczne kościoły, przede wszystkim na Bliskim Wschodzie (Kala'at Seman). W przeciwieństwie do świątyń gr. i rzym., które były mieszkaniem bóstwa, we wnętrzach kościołów starochrześc. unikano posągów wszechmocnego, a niewidzialnego Boga, jako niebezpiecznych ze względu na skojarzenia z wyobrażeniami bogów pogańskich. Dopuszczano jednakże malarstwo monumentalne w postaci mozaik i fresków, uzasadniając jego obecność porównywaniem malarstwa do pisma obrazowego dla nieumiejących czytać (Grzegorz Wielki). Mozaiki umieszczano w apsydach (S. Pudencjana w Rzymie), na ścianach naw i lukach triumfalnych oddzielających nawę od transeptu lub transept od apsydy (S. Maria Maggiore w Rzymie) oraz zwyczajem rzym. na posadzkach (katedra w Akwilei). Kultowi służyły ponadto obrazy-ikony wsch.-chrześc. pochodzenia (ikona Matki Boskiej w S. Maria Nuova w Rzymie), a także książki liturgiczne zdobione miniaturami, odkąd, między II a IV w., zwój papirusowy ustąpił miejsca pergaminowemu kodeksowi (*Biblia św. Augustyna* w Cambridge i *Pięćoksiąg Ashburnhama*, VI w.). Obraz szs. dopełniają wyroby rzemiosła artyst., wykonywane z kości słoniowej (piksydy, dyptyki, skrzyńeczki, wśród nich lipsanotcka w Brescii), ze złota i srebra (relikwiarz w S. Nazaro w Mediolanie), z gliny (lampki oliwne i ampulki na olejki), ze szkła przy użyciu złotej folii (portrety) oraz tkaniny (Antioe i Achmim Panopolis). Sz.s. stworzyła podstawy dla sztuki chrześc. wszystkich późniejszych okresów, w bliższych i dalszych zasięgach. Trwały był jej wkład przede wszystkim na polu ikonografii. Za pomocą starannie wypracowanego zespołu tematów i motywów sz.s. potrafiła przekazać na-

stępnym wiekom myśl teologiczną, zarówno gdy chodziło o wyobrażanie świata niewidzialnego w sposób widzialny, jak też o przedstawianie wiecznego Boga objawiającego się w dziejach.

Lech Kalinowski